

NIKLAS HULDÉN

Saker och ting händer

Materiella kopplingar genom livet

*Lectio praecursoria*¹

När jag var i två-treårsåldern fick jag ett ämbar (spann, hink) och en spade för att ha i sandlådan ute på gården. De var av pressad bleckplåt som var det vanliga på den tiden och målade i en väldigt röd färg. Uppdelningen i flick- och pojkfärger var inte lika rigid i början av 1960-talet som nu verkar vara fallet. Jag har inte lika tydliga minnen av hur jag lekte med dem, men antagligen fyllde jag ämbaret med sand som alla andra barn. Men det tydligaste minnet är det oanvända, skinande ämbaret som var mitt. Men var det egentligen rätt? Det finns ett minnesproblem som är omdiskuterat bland traditionsvetare.

---

1 Niklas Huldén disputerade för doktorsgraden vid ämnet Nordisk etnologi den 18 maj 2018 vid Åbo Akademi med avhandlingen *Kustbor och det materiella arvet. Upptecknad egendom som indikator för kulturell anpassning i sydvästra Finlands skärgård 1700–1900*. Som opponent fungerade docent Anders Perlinge, Stockholms universitet (Institute for Economic and Business History Research (EHFF), Stockholm School of Economics) och som kustos professor Fredrik Nilsson.

Knappast hade det någon betydelse i sammanhanget när jag började läsa etnologi år 1980. Etnologin hade då ännu en ganska direkt koppling till det som ibland kallades det "Nationella projektet". Finland och övriga länder skulle byggas upp och till det behövdes en bakgrund med ett lämpligt innehåll, ett folk att relatera till. Det var en process som pågått sedan 1800-talet.

Visst riktades studierna i etnologi allt mera mot samtidsstudier och redan från 1950-talet hade andra forskningsmiljöer än de agrara "rötterna" blivit intressanta. Till exempel arbetarkultur och stadsmiljöer. Medan människan som producent var huvudintresset i etnologin kom de materiella aspekterna med redskap etc. naturligt att utgöra viktiga beståndsdelar i ämnets forskningsinriktning. När människan som konsument tog över huvudintresset kunde man se ett svalare intresse för de materiella aspekterna. Till det här bidrog också att tekniken, material och tillverkning i det industriella samhället helt låg utanför den gripbara verkligheten i ett etnologiskt perspektiv. I stället kom samhällsvetenskapliga teorier och sociala mönster att bli det centrala i etnologin.

Men naturligtvis fanns det föremålsstudier också efter det så kallade paradigmskiftet mot en mer samhällsinriktad, social etnologi. När jag bläddrar i mina gamla läroböcker från den tiden hittar jag också en utvecklad begreppsapparat som tillåter en att forska kring materiell kultur utgående från en hel räckvidd olika perspektiv. Till exempel utgående från ekologiska perspektiv, där tillverkning och användning i ekologiska system utforskas. Hur påverkar redskap, tekniker naturmiljön och hur påverkas de i sin tur av miljön? Det här är väl ett perspektiv som framträder i den text som vi ska diskutera idag. Men också tekniska perspektiv med konstruktion, material utseende och utsmyckning samt teknologiska perspektiv med brukssammanhang och användningssituationer finns med. Ekonomiska perspektiv är alltid aktuella liksom sociala och språkliga synvinklar med benämningar, analogier, metaforer och associationer som hörde till forskningsarsenalen. Som ett sammanfattande koncept talades ofta om ett symboliskt perspektiv där tingens "me-

ning” kunde luskas fram som ett tvärsnitt av de tidigare nämnda mer konkreta perspektiven.

I antropologisk forskning under tidigt 1900-tal fanns det också en tanke om ett så kallat ”Körperschema” där objekten, allt från verktyg till bilar och cyklar, ibland också bostaden, hemmet ingår i vårt liv och vår verksamhet som ett slags kroppens förlängningar. Då framstår ju också språkliga analogier och metaforer som ganska logiska i sammanhanget. En gitarr har ett huvud, en hals och en kropp o.s.v. Hela idén med kroppsmetaforen tycks ha följt med under lång tid i mänsklighetens historia.

Lika länge har det bland människor funnits ett visst motstånd mot föremålvärlden. Man ser det i de asketiska ideal som tycks förekomma i våra världsreligioner och uppfattningen om att en för stor egendom borde ges bort (jämför Mauss och gåvan). Den tyska psykologen Hans A. Hartmann anser att den här motsatsförhållandet accentuerats i modern tid då föremålsantal i våra liv hela tiden stiger in absurdum. Han ser också tecken på det här motsatsförhållandet i språket med ”Ob-jekt”, ”Sub-jekt”, ”Gegenstände”. Ambivalensen är stor mellan nödvändigheten av att använda föremål och rädslan att bli för beroende av dem samtidigt som den verkliga nödvändigheten av diverse föremål blir allt mer oklar. En del av den här föremålsambivalensen kanske också spelade en roll i etnologins svalnande intresse för föremålsforskning i slutet av 1900-talet.

Den så kallade ”dödstädningen” som på senare tid diskuterats mycket i media kan också ses som ett uttryck för samma sak. Man får ändå komma ihåg att dödsstädningen också är någonting som förekommit sedan länge, och nu snarast har fått en större synlighet genom att den flyttat ut på sociala medier. Som mycket annat i våra liv. Hur som helst tangerar den också den undersökning som ventileras idag.

Men saker och ting händer! Under hela den tid som etnologin visat ett mindre intresse för direkt föremålsforskning och där föremålen närmast skulle ha status som uttryck för idéer, fanns det en underström i vetenskapen som såg det materiella som en viktig på-

verkande och medverkande faktor i all verksamhet som sker i livet. Man talade om att föremål har agens, det vill säga att de i lika hög grad som levande varelser är inblandade i den sammansättning där människokroppen och den materiella världen interagerar. Kroppen ersätter/kompletterar sig själv med andra ytor som gör att kroppen kan komma över sina fysiska begränsningar.

Överhuvudtaget talar man gärna hellre om rörelser och handlande än om människokroppen per se. Den franska etnologen Jean-Pierre Warnier, som intresserat sig mycket för ytor, insidor och utsidor, behållare och kärll (ni ser vart det här lutar) med öppningar, ingångar och utgångar, talar hellre om kroppens beteende (conduct), där ett subjekt kan bete sig på många olika sett utgående från omgivning och perception med motoriska och känslomässiga ageranden. Det finns ingen perception utan motorik. ”Kropp” blir ”motoriskt handlande”, sedan ”sensorisk motorik”. Till detta kommer alltid drivkrafter och känslor i en blandning och till slut har vi Warniers sensoriskt-affektiva-motoriska beteende.

Warnier talar om ett ”sensoriskt-affektivt-motoriskt handlande kopplat till materiell kultur”. Jag hänger inte alltid med i argumentationen men det låter bra, som Bob Dylan sade i sin Nobelföreläsning. Men också Warnier tillstår att det här ligger ganska nära det tidigare nämnda ”körperschemat” och då kan man förenklat tala om materiell kultur som ”kroppens förlängningar”. Av de lärare som uppmärksammat mig på den här sammansättningen tror jag min bilskollärare i Borgå 1978 slog huvudet på spiken när jag tog lastbilskörkort. Under övningskörningen sa han tidigt: ”Nu är du inte mera du, utan en fem ton tung och åtta meter lång lastbil och det gäller att TA UT SVÄNGARNA!”

Det här skedet med tingens agens kallas ibland för ”Material turn” och gjorde föremålsstudier mer salongsfärdiga och ”in” än en gång. Låt vara att den rätt invecklade teoretiska begreppsapparaten kan vara svår att använda på till exempel ett historiskt arkivmaterial som bouppteckningar i mitt fall. Att en fiskare interagerar med sin båt och fiskredskap i ett ”sensoriskt-affektivt-motoriskt handlan-

de kopplat till materiell kultur”, kanske nu inte klargör så väldigt mycket att man konsekvent vill använda det i en läsbar text.

Men ämbaret då!

Men de här resonemangen finns alltid inprogrammerade i vår utbildade ryggmärg. I praktiken kan det ibland vara knepigt att förmedla dem. Alla etnologer och folklorister är bekanta med det fenomen som innebär att redaktörer och skribenter tar kontakt med oss ”experterna” när det gäller vissa vedertagna drag i vår kultur med aktualitetsvärde. Ofta sker det här genom telefonsamtal och i utbildningen ingår moment där det understryks att man måste vara beredd på det här, t.ex. i jultider. Ibland ville man bara ha information om traditioner och deras ursprung. Jag har som etnolog fått utreda t.ex. midsommarstången och julgäddan ett flertal gånger. Det händer det att man gjort upp färdiga informationspaket för sådana tillfällen och i allmänhet är man ganska väl förberedd. I någon mån har väl Internets sökverktyg minskat på den här mediala kopplingen för universiteten.

Andra frågor kan vara svårare att besvara. Då gäller det ofta frågor om ”mening” och ”sammanhang” och varför vissa saker sker och får synlighet. Förfrågningar typ ”Varför finns det så mycket onödiga föremål nuförtiden?” har förekommit.

För något år sedan blev jag uppringd av en redaktör som jag dessutom kände lite grann. Och det här är en alldeles sann historia! Redaktören inleder med:

–”Hur är det nu med de här ämbaren? Vad är det som är på gång egentligen? Vad är så speciellt med ämbaren?”

Orsaken till frågan var ett fenomen i finländskt affärsliv där en varuhuskedja startat en tradition med att dela ut gratis ämbar (igen spann eller hink av plast värd ca en euro) vid öppningen av nya affärslokaler. Försöket slog väl ut och köerna var långa inför bu-

tiksöppningarna. Andra affärer följde efter och ibland inkluderade man andra billiga föremål som innehåll i ämbaret.

Ja, vad ska man svara?

–”Ämbaren är ju trevliga och praktiska tingestar, så det är väl inte så svårt att förstå att de är populära”, sade jag. Jag tänkte kanske här redan lite på mitt röda bleckämbare.

–”Ääh”, sade redaktören. ”Jag tänkte att det kanske fanns nånting på ett djupare plan som kunde förklara sammanhangen. Du är ju föremålsforskare!”

Nu låg jag risigt till och måste improvisera. Jag kom ihåg lite av Jean-Pierre Warniers yta – innehåll – behållarteorier.

–”Ja alltså, behållare överhuvudtaget är ju ett slags fundamentalenhet i det mänskliga livet. De ingår i våra sätt att tänka och handla. Det här går igen överallt i vår omgivning, från alla de behållare vi använder t.ex. för att laga mat, äta, dricka, förvara, förflytta och göra oss av med mat och annat. Härifrån kan vi gå till större behållare: rum, hus, städer, gränser, länder med alla makt- och politiska konsekvenser som kommer in i ett makroperspektiv på behållare. Förutom det så är det ju vanligt att också betrakta människokroppen som en behållare och kärldataforen är ju en gammal...”

–”Men”, sade redaktören. ”Om vi skulle hålla oss till vanliga ämbaren”.

Men nu hade jag gått igång på det här.

–”Ja, kärldataforen finns ju också i Bibeln på flera ställen”. Jag hade nyligen bevistat en religiös släktings begravning där kärldataforen var huvudtemat i minnestalet. Den finns på sex olika ställen i snarlik form, googlade jag senare upp. ”Gud är keramikern och vi är kärlet som kan göras om om det blir misslyckat, men kärlet kan inte ifrågasätta skaparens...”

Nu började jag höra milda protester från redaktörens sida.

–”Om vi ändå skulle ta det här mera praktiskt och utgå från själva ämbaret”.

–”Nå, det finns en antropologisk skola”, hittade jag på, ”som anser att tillverkning av kärl är det som skiljer människan från djuren. Människan har för länge sedan detroniserats från att vara det enda djuret som tillverkar redskap (ni minns Homo Habilis och hela det stuket), men torde vara det enda som tillverkar kärl och behållare, åtminstone för transportändamål. Det här möjliggör en rörlighet som är avgörande. Kanske vi därför är präglade på behållare, askar, paket o.s.v. Det finns kulturer t.ex. i Papua/Nya Guinea där man identifieras med och anses ofullständig utan sin (könsbaserade) väska eller korg”.

–”Ok!”, sade redaktören. ”Men varför står folk och köar i timmar för att få någonting som de kan köpa för en euro, är det något socialt”?

Ja varför i all världen?

–”Det kanske är en social grej? Finländare är som andra i grunden intresserade av socialt umgänge, särskilt om det finns ett praktiskt syfte med det hela. I kön kan man umgås utan större åthävor och ceremonier, alla vet sin plats. Med mediabevakning blir det ju också en happening. Och ämbaret är ju gratis. Nya ämbaren är ju ganska fina, inte sant? Jag tror de flesta människor minns det första leksaksämbaret de fick som barn (Yess!).

Men var det rätt? tänkte jag.

–”Ja, nå det låter ju ganska trovärdigt, sade redaktören. Nå, tack nu! Jag återkommer om jag gör nånting av det här”.

Jag tror inte det skedde.

Avslutningsvis

I min avhandling har jag, med tanke på vad jag just talat om, lite motsägelsefullt nästan inte alls behandlat kärnen och behållarna. Utgående från ett bouppteckningsmaterial har jag undersökt hur redskap, verktyg och andra ägodelar som är kopplade till näringarna i ett kust- och skärgårdsområde i sydvästra Finland och Åland, skiljer sig i olika skärgårdsmiljöer. Men i sig själv innehåller avhandlingen stoff av olika art. Där finns källkritiska och metodiska resonemang kring kvalitativ och kvantitativ forskning, ekologiska teorier kring resursutnyttjande och i någon mån också berättelser kring uppteckningarnas tillkomst och persongalleri.

Om jag nu modulerar till en annan tonart och tar det i moll, så är bouppteckningarna ett källmaterial som i nästan alla fall handlar om döden. Bland de 315 uppteckningar jag använt finns många som beskriver mer eller mindre tragiska människöden och även uppteckningar där man ser att det vid bouppteckningstillfället förekommit split och gräl mellan arvingarna. Sådant är synligt vid en så kallad närläsning av materialet. Men i avhandlingens kvantitativa inslag, försvinner sådana detaljer. I allmänhet anses ”kvantifiering” av ett källmaterial innebära att detaljer går förlorade och information försvinner. Istället skapas en större mängd generaliserad information som kan jämföras.

Bouppteckningarnas tillkomst och personhistoriska människobeskrivningar har ofta en alldeles särskild betydelse då man undersöker sin egen släkt och bakgrund. Traditionellt har bouppteckningar också använts i släktforskning under långa tider. I det här forskningsmaterialet finns inga av mina personliga förmodrar eller -fäder, men ibland tycker jag att de öden som förmedlas via uppteckningarna resulterar i ett visst känslotillstånd hos forskaren också vid läsningen. Men det är ingenting i jämförelse med känslösvallet som man upplever kring den egna släktens öden.

En ofta berättad historia i min släkt är den om min farfars farfars olyckliga bror Johan, som hann uppleva en kort tid som bonde vid mitten av 1800-talet. Han gifte sig och flyttade som måg till

ett hemman i grannbyn. Ett par år senare dog hustrun i barnsäng tillsammans med barnet och han blev tvungen att flytta tillbaka till hembyn. Där dog han kort därefter. I bouppteckningen som rymms på en sida hittar man ”två omaka kaffekoppar” och man kan ju fantisera kring om han sparat dem från sin tid som gift bonde. Här stöter vi på minnesproblemet än en gång. Kontrollerar man fakta så visar det sig att Johan levde som backstugusittare i 17 år efter hustruns död. Men egentligen är det kanske inte alls fråga om ett minnesproblem i det här fallet. Snarast visar uteslutningen hur man ska *berätta* en historia. I varje fall fungerar den uppteckningen, och de flesta andra, som en behållare för historier som ingen kvantifiering kan följa.